

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРЕРОБКИ ПРОДУКЦІЇ АПК

УДК 631.11 (477.87)

Березівський П.С., д.е.н., професор©
Львівський національний аграрний університет

РЕГІОНАЛЬНІ ЗРУШЕННЯ У РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проведено аналіз трансформаційних процесів у розвитку сільськогосподарських підприємств стосовно регіональних особливостей. Запропоновано шляхи подальшого становлення і функціонування організаційно-правових структур ринкового типу.

Ключові слова: *сільськогосподарське підприємство, трансформаційні процеси, регіональні особливості, перспективи розвитку.*

Поставка проблеми. Реформування аграрного сектора економіки спричинило кардинальні зміни в існуючих організаційних структурах, зокрема, вищезазначені процеси завершилися руйнацією цілісності майнових комплексів, подрібненням аграрних підприємств. В умовах нашої держави існує потреба у розвитку різноукладності аграрного сектора. В цей же час розвиток різноукладності на основі реформування організаційних структур сільськогосподарського виробництва - складний багатогранний процес, який зачіпає всі галузі агропромислового комплексу і сфери аграрних відносин. Від його спрямованості й результатів залежить і майбутнє сільського господарства. Практично будь-які наукові розробки з проблем сільського господарства повинні враховувати перспективи його розміщення в різних за характером організації виробничих процесів і масштабами виробництва господарських структурах. Переваги сільськогосподарських підприємств ґрунтуються на великих масштабах виробництва. Виробництво у великих масштабах дозволяє економити на постійних затратах, суттєво зменшуючи собівартість продукції.

Слід погодитись з міркуваннями Д.І.Шеленко, яка відмічає, що залишаються маловивченими особливості й результативність розвитку сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових типів, їх позитивні й негативні тенденції. Бракує глибокого аналізу процесів перетворення підприємств одних типів на інші, перспектив їх розвитку,

---

© Березівський П.С., 2011

здобутків успішно діючих агроформувань, характеру орендних відносин. Мало досліджень присвячено місцю й ролі аграрних підприємств у розвитку сільських територій. Недостатньо вивчено можливості ефективнішого використання в новостворених агроформуваннях кращого виробничо-господарського досвіду [16, с.9].

Сьогодні є необхідність дати оцінку регіональним зрушенням в організаційно-правових формах господарювання та окреслити перспективи їх розвитку, що й зумовило актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичні, методологічні, методичні та прикладні аспекти реформування аграрного сектора економіки, формування нових організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві і різноукладності, кооперування і розвитку інтегрованих формувань досліджені й опубліковані в наукових працях вітчизняних учених економістів-аграрників. Вагомий внесок у дослідження цих проблем внесли такі вчені, як В.Я.Амбросов, В.Г.Андрійчук, І.Ф. Баланюк, В.Х.Брус, В.Д.Дієсперов, І.Г.Кириленко, О.В.Крисальний, І.І.Лукінов, М.Й.Малік, В.Я.Месель-Веселяк, О.М.Онищенко, П.Т.Саблук, Д.І.Шеленко, О.М.Шпичак, В.В.Юрчишин та інші.

Проблемам розвитку сільськогосподарських підприємств присвячено ряд наукових публікацій. В контексті цього В.Г.Андрійчук розглядає питання реструктуризації та аналізує ефективність діяльності аграрних підприємств [1], І.Ф.Баланюк дослідив процеси реформування колективних господарств [2], М.В.Вишиванюк розглянув науково-практичні засади організаційного, соціального і кадрового забезпечення пореформеного розвитку аграрного сектора економіки [3]. В.С. Дієсперовим проаналізовано економічну ефективність виробництва у сільськогосподарських підприємствах країни за критеріями продуктивності та оплати праці, собівартості продукції, інтенсивності, рентабельності, дохідності виробництва [4], В.Я.Месель-Веселяк вивчає розвиток форм господарювання в сільському господарстві [6], В.М.Нелеп досліджує перспективи розвитку реструктуризованих агроформувань [7], О.М.Онищенко обґрунтував фінансову результативність сільськогосподарських підприємств [9]. Важливе місце мають розробки К.М.Пугачової щодо законодавчого забезпечення функціонування підприємств [10] і В.В.Росохи щодо підвищення ефективності виробничого потенціалу підприємств агропромислового комплексу [12].

Звідси, проведені наукові дослідження вченими-економістами є ґрунтовними, але все-таки існує необхідність проводити більш глибокі дослідження даної форми господарювання, особливо стосовно конкретних регіонів, давати оцінку організаційно-економічним трансформаціям сільськогосподарських підприємств і розробляти шляхи їх розвитку на перспективу.

Мета статті. Метою дослідження є здійснити аналіз трансформаційних процесів у розвитку сільськогосподарських підприємств стосовно регіональних

особливостей і запропонувати шляхи їх подальшого становлення і функціонування.

Приватний сектор охоплює сільськогосподарські підприємства на засадах приватної власності та колективних форм організації праці, яких на початок 2010 р. налічувалось: 118 господарських товариств (51,1 %) проти 213 одиниць на початок 2005 р. і 253 одиниць на початок 1999 р., 101 приватне підприємство (43,7%) проти 178 і 142 одиниць відповідно, 2 сільськогосподарських виробничих кооперативи (0,9%) проти 6 одиниць на початок 2005 р. і 21 одиниці на початок 1999 р. і 4 міжгосподарських та інших підприємств (1,7%). На початок 1999р. у Львівській області функціонувало 219 інших сільськогосподарських підприємств, серед яких 146 спілок селянських господарств, 57 колективних сільськогосподарських підприємств, 12 агрофірм і агроторгів. Крім цього виробництвом сільськогосподарської продукції в області у 2009 р. займалось 1033 дрібних фермерських господарств, 321,6 тис. особистих селянських господарств, а також 245,5 тис. власників землі в колективних садах і городах. Усі ці виробники сільськогосподарської продукції і утворюють приватний сектор.

Аналіз наведених даних засвідчує передусім те, що відбувається процес поступового зменшення кількості всіх сільськогосподарських підприємств (в 1,8 рази на початок 2010 р. порівняно з їх кількістю на початок 2005 р.). Уже в 2001 р. в області були реформовані всі колективні сільськогосподарські підприємства, спілки селянських господарств, агрофірми й агроторги в нові організаційно-правові структури. За 2005-2009 рр. кількість господарських товариств зменшилась в 1,8 рази, приватних підприємств (включаючи великі фермерські господарства) - теж в 1,8 рази, сільськогосподарських виробничих кооперативів - в 3,0 рази. Кількість державних сільськогосподарських підприємств зменшились на 25,0%.

За 2000-2009 рр. відбулися досить суттєві зміни у структурі сільськогосподарських товаровиробників. Зокрема, частка валової продукції сільського господарства (у порівняних цінах 2005 р.), виробленої сільськогосподарськими підприємствами, в загальному обсязі її виробництва в усіх категоріях господарств, починаючи з 2003 р., має загальну тенденцію до збільшення. Це є свідченням того, що відбувається процес нарощування виробництва сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах, в окремих випадках відродження деяких галузей виробництва. Якщо питома вага виробництва валової продукції сільського господарства (у порівняних цінах 2005 р.) сільськогосподарськими підприємствами у загальному обсязі її виробництва в усіх категоріях господарств у 2003 р. складала 7,8%, у тому числі 9,3% продукції рослинництва і 6,4% продукції тваринництва, то у 2009 р. відповідно вона становила 24,0%, 20,7% і 27,7%.

У користуванні сільськогосподарських підприємств знаходиться незначна кількість сільськогосподарських угідь. На початок 2010 р. у користуванні сільськогосподарських підприємств знаходилось 22,8%

сільськогосподарських угідь, з них: ріллі - 28,4%, сіножатей і пасовищ -13,3%, багаторічних насаджень-5,2% проти 43,2, 49,3, 31,7 і 7,0% відповідно на початок 2001 р. У зв'язку із таким розподілом земель між сільськогосподарськими підприємствами і особистими селянськими господарствами, відбулося зміщення в сектор особистих селянських господарств виробництва певних видів продукції рослинництва і тваринництва.

Вважаємо позитивною тенденцією щодо концентрації виробництва зерна, цукрових буряків (фабричних) і м'яса худоби та птиці (у живій вазі) у сільськогосподарських підприємствах, що є свідченням використання масштабу виробництва. І все-таки особистими селянськими господарствами у 2009 р. вироблено зерна 43,3% від загального обсягу його виробництва в усіх категоріях господарств проти 60,6% у 2003 р., цукрових буряків (фабричних) відповідно 11,1% проти 71,8% у 2003 р., м'яса худоби та птиці (у живій вазі) - 57,4% проти 91,8% у 2000 р.

Грунтово-кліматичні, географічні, соціально-економічні та психологічні чинники значною мірою зумовлюють регіональні особливості розвитку організаційно-правових форм господарювання. Зокрема, у Львівській області ці особливості певним чином зумовлені традиціями місцевого населення, що й спричинило значний розвиток особистих селянських господарств.

Що стосується регіональної специфіки розвитку різних організаційно-правових форм господарювання серед сільськогосподарських підприємств Львівської області за відношенням до України в середньому, то частка приватних підприємств і господарських товариств в області переважає середні показники в Україні. Не знайшли в області свого розвитку сільськогосподарські виробничі кооперативи. Дослідження свідчать, що зростання кількості приватних господарств і господарських товариств у Львівській області у перші роки після проведення реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств було зумовлене, насамперед виконанням на місцях розпорядження вищих урядових структур про реорганізацію сільськогосподарських виробничих кооперативів у приватні сільськогосподарські підприємства або господарські товариства, адже новостворені великою чисельністю осіб сільськогосподарські виробничі кооперативи мало чим відрізнялися від колективних сільськогосподарських підприємств. Аналогічну думку висловили В.В. Юрчишин і Л.М. Шевченко, які вказують, що якщо причини зменшення кількості сільськогосподарських підприємств після того, коли відповідні перетворювальні процеси в основному вже закінчилися, можна було б вивчити лише при детальному, умовно кажучи «поіменному» (в розрізі підприємств) аналізі, то в частині стосовно виробничо-кооперативного субукладу із значною часткою ймовірності висновок можна зробити вже зараз. Як і в усіх інших субукладах, тут проявилися різні чинники, проте більше ніж очевидно те, що визначальним серед них була до цього часу незрозуміла адміністративна кампанія, яка почалася практично зразу після масового створення кооперативів відносно необхідності їх повторного реформування в інші організаційно-правові структури.

За ініціативою і під тиском певних адміністративних структур вона набула масового характеру і мала у своїй основі нічим не підкріплований ні в той час, ні зараз висновок стосовно того, що виробничі сільськогосподарські кооперативи - це не ринкові структури, бо базуються на колгоспній основі. Адміністративний тиск зробив свій вплив, внаслідок чого кількість підприємств цього типу зменшилась [11, с.80].

Тому необхідно стосовно регіональних умов диференційовано вивчати соціально-економічну активність сільського населення, що надає перевагу інституту приватної власності як в індивідуальній, так і колективній формі використання, що в майбутньому визначатиме напрями трансформації певних організаційно-правових структур.

Площа сільськогосподарських угідь з розрахунку на одне господарство теж досить різниться у розрізі організаційно-правових формувань. Регіональні особливості Львівської області досить специфічні. В результаті реструктуризації та роздержавлення в області не вдалося зберегти земельні і майнові комплекси. Тому розміри сільськогосподарських підприємств за площею сільськогосподарських угідь є невеликі, хоча в останні роки прослідковуються позитивні тенденції до їх збільшення. У 2009 р. середній розмір сільськогосподарського підприємства за площею сільськогосподарських угідь складав 903 га проти 549 га у 2006 р., у тому числі недержавного відповідно 887 га проти 532 га і державного підприємства -1483 га. Серед недержавних організаційно-правових форм господарювання середній розмір приватного підприємства у 2009р. складав 648 га проти 457 га у 2006 р., господарського товариства відповідно 1112 га проти 600 га, сільськогосподарського виробничого кооперативу - 1500 га проти 1400 га.

Про соціальну складову розвитку свідчить чисельність працівників в різних організаційно-правових формуваннях. У 2009 р. в середньому на одне сільськогосподарське підприємство припадало 36 середньорічних працівників проти 39 у 2006 р., у тому числі на недержавне відповідно 36 осіб проти 39 і на державне - 40 осіб проти 56. В середньому у кожному приватному підприємстві у 2009 р. працювало 24 особи проти 30 у 2006 р., господарському товаристві - 44 особи проти 46, сільськогосподарському виробничому кооперативі - 109 осіб проти 133 осіб.

Крім виробничих чинників, важливе значення у подальшому розвитку має результативність функціонування відповідних організаційно-правових структур. У 2009 р. у Львівській області було збиткових 49 приватних підприємств (68,3%), 67 господарських товариств (56,8%), 3 міжгосподарських та інших підприємств (75,0%) і 4 державних підприємства (66,7%). Аналогічна ситуація спостерігається і щодо рівня рентабельності. У 2009 р. рівень рентабельності продукції сільського господарства у господарських товариствах склав 26,1 %, у тому числі рослинництва - 41,4%, а тваринництво було збиткове (-10,1%), у приватних підприємствах рівень рентабельності продукції сільського господарства відповідно становив тільки 11,6%, у тому числі рослинництва - 18,8%, тваринництва-0,7%. Рівень рентабельності продукції сільського

господарства у сільськогосподарських виробничих кооперативах становив тільки 1,4%, а у міжгосподарських і державних підприємствах виробництво продукції сільського господарства було збиткове - відповідно (-9,6%) і (-13,6%).

Рівень рентабельності формується як результат відношення двох величин: середньої ціни реалізації продукції та її собівартості. Якщо він підвищується (рівносильно зменшується рівень збитковості) в умовах зростання собівартості, це свідчить про те, що реалізаційні ціни зростають швидшими темпами. Проведений аналіз засвідчує, що незначний ріст собівартості окремих видів сільськогосподарської продукції і вищі темпи росту середніх цін реалізації дали змогу знизити: рівень збитковості виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції і забезпечити її рентабельне виробництво. І все-таки господарська діяльність сільськогосподарських підприємств усіх організаційно-правових форм є низько прибутковою, хоча за 2000-2009р. окреслились позитивні тенденції .

Аналіз рентабельності виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції у різних організаційно-правових формах господарювання Львівської області свідчить, що у 2009 р. виробництво зерна було найбільш рентабельне у господарських товариствах - 17,4%, міжгосподарських та інших підприємствах -16,7%, виробництво цукрових буряків (фабричних) у господарських товариствах - 109,0%, приватних підприємствах - 82,4%. Виробництво картоплі високорентабельне було у міжгосподарських та інших підприємствах - 119,0%, а овочів відкритого ґрунту - у приватних підприємствах - 84,3% сільськогосподарських виробничих кооперативах - 56,3%. Виробництво молока було рентабельне у сільськогосподарських виробничих кооперативах - 19,2 %, приватних підприємствах - 10,8% і господарських товариствах -4,1%. Решта видів продукції (крім м'яса свиней у господарських товариствах, приватних підприємствах і сільськогосподарських виробничих кооперативах) в усіх організаційно-правових формах було збитковим. Звідси, найефективніше (за рівнем рентабельності) здійснюють виробничо-господарську діяльність господарські товариства і приватні підприємства (включаючи великі фермерські господарства).

Висновки. Узагальнення механізму формування організаційно-правових форм господарювання у Львівській області відображає певні регіональні особливості, серед яких найважливішою є переважаючий розвиток особистих селянських господарств. Зрушення в організаційно-правових формах серед сільськогосподарських підприємств засвідчують загальні тенденції до зменшення кількості сільськогосподарських підприємств із переважаючим розвитком господарських товариств і приватних підприємств. Перспективний їх розвиток повинен відбуватися шляхом збільшення розмірів усіх видів сільськогосподарських підприємств до оптимальних розмірів за рахунок оренди земельних часток (паїв) односельчан, які отримали їх у приватну власність і на сьогодні використовують їх неефективно. Важливою проблемою є формування нових організаційно-правових форм господарювання на базі особистих селянських господарств шляхом проведення їх трансформації,

об'єднання та інтеграції із сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами.

Тому, економічно правильним напрямом подальшого розвитку особистих селянських господарств буде передача земельних часток (паїв) в оренду, кооперація між собою іншими організаційно-правовими структурами, входження в різного роду організаційно-правові форми на основі асоційованого членства, що в кінцевому підсумку створить відповідне синергетичне середовище для формування ефективних організаційно-правових структур ринкового типу.

Література

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз /В.Г.Андрійчук: монографія. -К.: КНЕУ, 2005. - 292 с.
2. Баланюк І.Ф. Реформування в аграрному секторі регіону /І.Ф.Баланюк.- К.:ІАЕ,1999. -270 с.
3. Вишиванюк М.В. Новий етап розвитку аграрної реформи в області /М.В.Вишиванюк. -Івано-Франківськ: Плай, 2001.-218с.
4. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: монографія /В.С.Дієсперов. -К.: ННЦ ІАЕ, 2008. -340 с.
5. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. -К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 452 с.
6. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. /В.Я.Месель-Веселяк //Економіка АПК. - 2005. - №6.-С.17-26.
7. Нелеп В.М. Планування в аграрних підприємствах /В.М.Нелеп. -К.: КНЕУ, 2004. – 496 с.
8. Онищенко О. Зрушення в організаційній структурі сільськогосподарських підприємств /О.Онищенко //Економіка України. - 2004. - №11. - С. 58-68.
9. Онищенко О. Фінансова результативність сільськогосподарських підприємств /О.Онищенко //Економіка України. - 2005. - №2. - С. 59-70.
10. Пугачова К.М. Підприємства у новому законодавчому полі України /К.М.Пугачова //Економіка: проблеми теорії і практики: Зб.наук.праць. - Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. -Вип.194: У 4т. -С.450-456.
11. Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми /В.В.Юрчишин, Л.М.Шевченко, В.Х.Брус та ін. За ред. В.В.Юрчишина. -К.: ННЦ ІАЕ, 2004. - 446с.
12. Россоха В.В. Організаційно-економічні передумови підвищення ефективності виробничого потенціалу підприємств АПК /В.В.Россоха //Економіка АПК. -2004. -№1. -С.43-48.

13. Сільське господарство Львівщини у 2003 році / Статистичний збірник. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2004. - 148 с.
14. Сільське господарство Львівщини у 2005 році / Статистичний збірник. -Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2006. - 157 с.
15. Сільське господарство Львівщини у 2009 році / Статистичний збірник. - Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2010. - 172 с.
16. Шеленко Д.І. Сільськогосподарські підприємства Івано-Франківського Прикарпаття після реформи /Д.І. Шеленко. - Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. -180 с.

Summary

Bereziv's'kyi P.S.

Lviv National Agrarian University, Lviv

REGIONAL TRANSFORMTION IN DEVELOPMENT OF ORGANISATIONAL AND JURDICIAL FORMS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Transformations in the development of agricultural enterprises concerning their regional peculiarities are examined. The ways of their further strengthening and functioning of organizational and legal structures of market type are suggested.

Key words: *agricultural enterprise, transformational processes, regional peculiarities, perspectives of development.*

Стаття надійшла до редакції 15.04.2011 р.